

OLASZ DARABOK A FŐVÁROSI MAGYAR SZÍNPADON

Az olasz-magyar művelődési kapcsolatok történetében említésre méltó dátum 1942. szeptember 11. Ezzel a nappal érte meg ugyanis a Pest-Budán, majd a magyar székesfővárosban előadott olasz darabok hosszú sora az első előadás 150 éves évfordulóját.

Kelemen László első magyar színjátszó társulata 1792. szeptember 11-én nagy tetszést aratott a «*Deákos leány*» című Ungvári János tetzetős átdolgozásában előadott vígjátékkal. A magyar fordító Schröder Frigyes Lajos híres Shakespeare-átdolgozó és színjátéktíró szövegét vette alapul, amelyről viszont nyilvánvalóan megállapítható, hogy Carlo Goldini «*La donna di testa debole*»-ja nyomán készült.

Ezzel az új megállapítással nem térhetünk napirendre az évforduló felett, hanem áttekintést kívánunk nyújtani arról a fontos szerepről, amelyet az elmúlt másfél évszázad alatt az olasz szindarab hazánk legszámottevőbb, irányító hatású színpadán betöltött.

I.

Két évvel ezelőtt a székesfőváros méltó ünnepség keretében áldozott Kelemen László és színészei emlékének. 1940. október 5-én volt a százötvenedik évfordulója annak, hogy végtére megtartotta első előadását Kelemen László első Magyar Nemesei Színjátszó Társasága a budai német

Várszínház épületében. Hosszabb-rövidebb megszakításokkal hat évig, 1796. április 10-ig gyönyörködtette az akkori Buda és Pest magyar lakosságát, illetve az országgyűlésekre, vásárokra, ünnepélyekre összeseregglő magyar nemesi társadalom tagjait úttörő, magyarnyelvű előadásaival. Nemcsak a magyar nyelv apostolai és a születő magyar színjátszás első felkent papjai voltak Kelemen László színészei, hanem az európai színműirodalom buzgó tolmácsolói is. *Riedl Frigyes* elismerő szavait idézzük ennek igazolására: «Azt hiszem, — úgymond — hogy kevés színháza volt Európának, melyben olyan kiváló műsort játszottak volna, mint szegény Kelemenék».

Ezen viszont nincs is mit csodálkoznunk! A társaság egyik legfőbb pártfogója, s egy ideig igazgatója *Ráday Pál* gróf, egykori bécsi burgszínházi intendáns volt, akit színházi ügyekben nagy tekintélynek ismertek el. A bécsi udvarban azidőtájt az olasz zene és a Metastasio-féle melodráma élte fénykorát, maga Metastasio már 1730 óta aratta az udvari költő írgyelt babérait. *Ráday Pál* kezdetben itthon is az olasz színészetet honosította meg. Pécelen 1769-ben olasz színházat építtetett, amelyet később meg akart magyarosítani. Hasonló gondolat vezette akkor is, amikor Gyarmathi Sámuel tanácsára, műkedvelőkből és pesti német színészekből alakult együttessel 1784. október 14-től kezdve magyar előadásokat rendeztetett. *Kazinczy Ferenc*cel együtt lankadatlanul buzgólkodott a hivatásos magyar színtársulat létrehozásán. *Váli Béla* szerint *Kazinczy Hamlet*-fordításának előadásáért jutalmat tűzött ki a Kelemen László körül csoportosuló játszószeregnek.² Az első magyar színészek azonban nem merték ilyen nagy fába vágni fejszájüket és *Simai Kristóf* «*Igazházi*», *egy kegyes jó atya*», *Brühl Frigyes* *Alajos* «*Der Bürgermeister*» c. darabja után készült «mulatságos játékával» kezdték meg működésüket.

Az első magyar színpadon előadott körülbelül másfélszáz darab jó része német szöveg után készült átdolgozás. A francia, angol, spanyol, dán színműveket *Kazinczy*, *Kelemen László* és író társaik nem az eredetiből, hanem többnyire német fordítás után ültették át magyarra.

Nagyon figyelemreméltó átmeneti jelleget viselnek az olaszból fordított színművek. Itt egyenesen Kelemen László társulatának kell azt a nagy érdemet tulajdonítanunk, hogy alkalmat és ösztönzést szolgáltatott az olasz szerzők eredetiből való fordítására.

Kelemen Lászlóék *Goldonit* még életében bemutatták a magyar közönségnek a budai híd melletti nyári faszínházban, mely a mai vár-

² VÁLI BÉLA: *A magyar színészet története*. Budapest, 1887. 93. 1.

kert kioszk helyén állott. Ráday Pál 1792. augusztus 31-én váratlanul leköszönt az igazgatói állásról; vele együtt kivált a társulat kötelékéből Kármán József is, a társulat dramaturgja és első alapszabályainak készítője. A helytartótanács újból Protasevitz Benedek Józsefet segítette az igazgatói székbe, aki szeptember 11-én Ungvári János «*Deákos Leány*» c. németből fordított vígjátékát tűzte műsorra. A darab eredetijét Schröder írta Goldoni «*La donna di testa debole*»-ja után. A kétszeresen átdolgozott színmű nagy tetszést aratott. A Magyar Hírmondó nagy dicséretben részesíti a színtársulat igazgatóját, «...aki tökéletesen érti a teatrumi dolgokat; még jövőben többet tehet sokkal a még most növendék társasággal, melyet máris sokra vitt. Bizonyság erre a most folyó szeptember hó 11-ik napja, melyen következő című darabot: A Deákos Leány, vagyis a Tudomány többet ér a szépségnél, az egész közönség nagy tapsolásával játszották el; pedig meg kell vallani, hogy a darab olyan, melynek derekasan való eljátszása akármely gyakorlott társaságnak is dolgot adott volna. Csudákat tettek kivált a főszemélyeket játszóknak, felvett karaktereknek igen természetes előadásával. Általján minden személy emberül végezte kötelességét... A játék szerzője, Ungvári inzsenér úr, mind tiszta és a személyekhez alkalmazott ékes magyarságával, mind az egész darabnak nemzeti ízlésünkhöz való alkalmaztatásával bebizonyítja, hogy valóságos jó magyar»²

Ungvári János, akit a cikkíró mérnöknek címez, tagja volt Kelemen László 1790 szeptemberében megalakult együttesének. Ebben az évben azonban nevét nem találjuk már az új szerződés aláírói között. Valószínűleg Kelemen László igazgatóságának megszűnésével egyidőben hagyhatta abba a színjátszást. A magyar színeszet sorsát továbbra is szívében viselte; ezt bizonyítja színműfordítása is, amely mindvégig a társulat műsorán maradt. Még hat előadást megért; legutoljára 1795. július 3-án adta az első magyar színtársulat a fővárosban.

Ugyancsak német közvetítés révén jutott el a magyar közönséghez Goldoni «*La vedova scaltra*» c. vígjátéka. Spiess német szövegéből Mérey Sándor, a későbbi színigazgató, fordította le «*A ravasz asszony, vagy a paróka*» címen. Két előadásáról van tudomásunk ebből az időből: 1793. augusztus 30-án és október 11-én játszották nagy sikerrel.

Endrődy Jánosnak, A Magyar Játékszín szerkesztőjének köszönhetjük, hogy a műsorszámok gyarapítása érdekében íróink az olasz eredetiből való fordítás gondolatát is felkarolták. Az ő buzdítására szánta el

² BAYER JÓZSEF: *A nemzeti játékszín története*. I. 132. l. — «Magyar Hírmondó». II. 433. l. — LADISLAO PÁLINKÁS: Goldoni nel Teatro Nazionale Ungherese. «Corvina». 1941. VI. 387.

magát egy főrangú hölgy, báró Rudnyánszky Karolina, *Metastasio L'isola disabitata* c. melodrámájának magyarra való átültetésére. Fordítása Endrődy Játékszínében jelent meg *«A puszta sziget»* címen.³

Az író 1792-ben készült el a fordítás munkájával, s Dukáról április 4-én keltezett levele élénken rávilágít arra a nagy műgondra és nemes igyekezetre, amellyel feladatát megoldotta. «Én ugyan igyekeztem, amennyiben gyenge tehetségem engedte, mindenekben Metastasio ékeesebb szavait, és hathatósb mondásait kifejezni; és ezokért ugyanazon egy, de sok értelmű szavait, mint például pietà, tenera, oggetto, stb. most így, majd amúgy tettem ki, amint t. i. azokat született nyelvünkön jobban hangzani, vagy az író céljával leginkább megegyezni gondoltam». Rudnyánszky bárónő megérezte a metastasioi szöveg zenei varázsát és igyekezett visszaadni. Az áriákat bájos versekben fordította, a nélkül, hogy az eredeti versformához szorososan ragaszkodott volna. Énekes játékát a magyar társulat 1794. december 12-én játszotta Busch színigazgatósága idején. Kelemen László és társai Pestről való távozásuk után Nagyváradon⁴ is előadták.

Az Endrődy-féle gyűjtemény másik olasz eredeti után készült darabja Egervári Ignác kegyesrendi pap *Artaxerxes* c. Metastasio *«Artaxerxes»* c. melodrámáját *«Artaxerxes, vagy a hadi szükségre feláldoztatott»* címen énekes játékként szerencsés kézzel ültette át magyarra. Az áriák fordítása közben szakít a hosszú tradicionális magyar versformával. Könnyed, dallamos versei megőrizték az eredeti varázsát és énekszerűségét. Kár, hogy pesti előadására már nem kerülhetett sor. Kelemen vándorszínész társaival Szegeden adatta elő 1800. május 24-én.

Még két Goldoni vígjátékot kell megemlítenünk az első magyar színtársulattal kapcsolatban. Mátyási József, pesti ügyvéd az *«Il cavaliere e la dama»*-t fordította le *«A gavallér és a dáma, vagy két egyforma nemes lélek»* címen. Kétszer adták elő 1794-ben (júl. 9, szept. 24). A társulat nagyváradi műsorán szerepelt még az *«Il servitore di due padroni»* (Két úr szolgája) *Sághy Ferenc* fordításában, amely Schröder: *Der Diener zweier Herren*-e nyomán készült.

Kelemen László és társai tehát hat olasz darabot játszottak 15 alkalommal. Goldonit megkedvelte és a magyar viszonyokhoz szabott környezetben nagyon élvezte a közönség. Még Metastasio sem vesztett ezidőtájt népszerűségéből, hiszen Kelemenék számára fordította Kazinczy is (1793-ban és a következő években) a kéziratban maradt *Clemenza di*

³ ENDRŐDY JÁNOS: *A magyar játékszín*. II. 260—296. 1.

⁴ LUGOSI DÖME: *Kelemen László és az*

első Magyar Játzó Színi Társaság. (Csánádvármegyei Könyvtár. 9.)

⁵ ENDRŐDY id. m. IV. 189—295. 11.

Tito-t és a *Temistocle-t*; s ugyancsak 1793-ban jelent meg Pesten Berzeviczy Pál *Alcides a válaszüton* (Alcide al bivio) c. szép fordítása, amelyen Egerváry és Rudnyánszky fordításainak erényei ismerhetők fel.

A fiatal Csokonai is túlradó örömmel üdvözölte a pesti magyar színjátszókat. 1793. május 10-én már ötödik levelét intézte hozzájuk; 16 fordított és egy eredeti színművet ajánlott fel előadásra. A következő évben a Magyar Hírmondóban közzétett előfizetési felhívása Metastasio-fordításai közül említi *Az elhagyatott Dido-t*, a *Galatea-t*, *Orlando* címen az *Angelica-t* és Goldoni *Hazug-ját*. Mindenesetre már ekkor dolgozott a Pásztorkirályon is, bár fordítását csak 1797-ben fejezte be. Metastasio legavatottabb tollú tolmácsolója nem érezhette azt az örömet, hogy színpadon láthassa fordításait. Ha Csokonai kérése meghallgatásra talált volna Kelemenék részéről, nemcsak a magyar vígjáték történetét kezdhették pár évtizeddel korábban, hanem az eredetiből készült Goldoni-fordításokét is. A *Hazug* sorsáról nem maradt fenn semmi adat.

II.

Az első magyar színtársulat felbomlása után 12 éves szakadás állott be a pesti magyar színjátszás folytonosságában Wesselényi Miklós kolozsvári színészeinek jöveteléig. Wesselényi 1807-ben két részre osztotta társulatát, amelynek java fele a Rondellában május hó folyamán mutatkozott be a fővárosi magyar közönségnek. Vida László Wesselényi halála után a Váci-úti Hacker-házban szerzett számukra díszesebb otthont; utódja Mérey Sándor azonban 1812-ben újból visszaköltöztette őket az omladozó Rondellába, ahol még két évig tengődtek a rozoga épület végleges lebontásáig.

A kolozsvári színészek hét pesti esztendejének műsorát még nagyrészt ugyanazok az olasz darabok gazdagították, amelyeket Kelemen László és társai kedveltettek meg a magyar közönséggel. Ungvári János Goldoni-fordítását (*«A tudákos leány»*), valamint Sághy Ferenc *«Két úr szolgája»* c. Goldoni-átdolgozását évenként többször is játszották. Ezekhez csatlakozott harmadiknak Goldoni: *«La finta ammalata»* c. vígjátéka, amelyet Seelman Károly, Landes *«Die verstellte Kranke oder der rechtschaffene Arzt»* c. műve nyomán írt 1795-ben. Első előadása után (1809. augusztus 13) még két alkalommal szerepelt műsorukon.

Az egykorú színházi almanach szerint Mérey, igazgatása idején, *«mulatságos játékokkal, ballettekkel, operákkal és muzsikákkal élénkítette a színházi műsort»*. Ezzel a szándékkal ajándékozta meg a magyar

színházjáró közönséget az említett *«Ravasz asszony»* c. Goldoni-fordításával, amelyet 1811-ben a kolozsváriak is műsorukra tűztek.

Metastasio is kedvelt műsorszámá maradt a fővárosi magyar színpadnak. Egerváry Ignác Artaxerxesét 1809. június 14-én hallotta először a magyar színházlátogató. Kelemen Lászlóék másik Metastasio-száma, Rudnyánszky Karolina *«Pusztasziget»* 1811–12-ben öt előadást ért meg. Kazinczy Themistoclese 1810, 13, 14-ben volt több ízben műsoron. A Kelemen-féle társulat műsorához képest még egy újdonságot találunk, Éder György színész *Sámson-át*, amelyet 1813. május 30-án adtak először.

A Goldoni és Metastasio darabok az erdélyiek műsorának szerves részét képezték. Ezt látjuk abból is, hogy javarészüket székesfehérvári sikeres vendégszereplésük alkalmával is felújították.

A Rondella lebontása következtében hontalanná vált magyar színészek szétszéledtek az országban. A fővárosi magyar színházi élet folytonossága másodízben szakadt meg, ezúttal tizenhét esztendőre. Időközben csak rövid vendégszereplésre rándult fel egy-egy vidéki társulat, így például 1818–25 között a székesfehérváriak, 1827–28 telén pedig ismét a kolozsváriak játszottak a pesti német színházban. Ezen utóbbi kiváló énekes erőkből tevődött össze (Déryné, Udvarhelyi Miklós, Szerdahelyi József), akik még a főváros németajkú közönségét is meghódították műsoruk énekes darabjaival. Rossini *Sevillai borbély*-ával aratták a legnagyobb sikert (1828. január 25-én). Déryné Rosinája már ekkor úgy elbűvölte a hallgatóságot, mint tíz év múlva a Nemzeti Színház deszkáin, amelynek ez volt az első s egyúttal utolsó operaszáma.

Pest vármegye pártfogásával 1833-ban a feloszlott kassai társulat egy csoportja telepedett meg a budai Várszínházban, amelyet most már a városi tanács is ingyen engedett át a magyar színészeknek. Megyeri Károly és Pályi Elek állott a társulat élén; a színészek sorában ott találjuk Telepi Györgyöt, Bartha Jánost, Barthánét, Parázsonét stb. Fáy András, a vármegye megbízottja és Döbrentei Gábor, az Akadémia titkára vették kezükbe a társulat művészi irányítását; nagy mértékben nekik köszönhetjük, hogy mind erőteljesebben bontakoztak ki a Nemzeti Színház első gárdájának fényes körvonalai. Nagy része volt ebben annak a szerencsés körülménynek is, hogy a budai magyar színházi élet megindulásával egyidőben megszületett a rendszeres magyar színi kritika. Különösen a Mátray Gábor szerkesztésében megjelenő Honművész, majd két év múlva Munkácsy János *Rajzolatok* című hetilapja hűségesen beszámolt minden színházi eseményről. Hellyel-közzel komoly hozzá-

szólás, figyelmet érdemlő szempont is megcsillant a dilettantizmus mértékét alig meghaladó színbírálózatokban.

Az első időben főként prózai színészekből, köztük néhány kiváló komikusból állott a társulat. Ez magyarázza, hogy 1834-ben Goldoni-nak három vígjátéka is szerepelt a Várszínház műsorán. Január 26-án a *«Két úr szolgálja»* Telepinek adott jó alkalmat arra, hogy kitűnő komikus tehetségét megcsillogtassa a címszerepben. Nagy tetszést és a játék végén kitörő tapsot aratott. Sághy Ferenc fordítása azonban már elavult. A Honművész sok hibát talál benne, amelyektől a jövőben meg kell tisztítani.

Az első igazi Goldoni-előadást május 22-én rendezték az egykori kassai színészek, amikor a nagy olasz vígjátékíró ma is műsoron levő remekével, *«A fogadósné»*-val (*La locandiera*) lepték meg a budaiakat. Az Akadémia játékszíni *«küldöttsége»* jelölte ki a darabot fordításra, s Jakab István szerencsés kézzel ültette át nyelvünkre. A Honművész nagy elismeréssel emlékezik meg mind a fordításról, mind az előadásról. *«A fogadósné című játék most jöve elsőbben színpadunkra, s a csinos fordítást, mi által az olasz karakterek festése még inkább kitűnt, kedvesen fogadá a közönség. Nevelék az előadás érdekét a fő személyeknek szorgalmas viselőji, jelesen Parázsóné (Mirandolina fogadósné), Megyeri (az asszonygyűlölő Riprafratta), Telepi (az éhetetlen szegény, kevély s félékeny Firlipopoli marchese)»*.⁶

Fabrizio szerepét Fánetsy játszotta; az ő színlapgyűjteményéből pontosan ismerjük az előadás szereposztását.

Derűs órákat szerzett a fővárosi közönségnek, Goldoni *«Accidente curioso»*-ja is. A Honművész szerint: *«Szeptember 7-én először adatott «Házasságszerző» vígjáték 2 felvonásban (Goldoni után) igen mulattatá a nézőket»*. A vígjáték Bretzner-féle átdolgozása azonban már korábban is megfordult a magyar színpadon Gindl József fordításában. A Hazai Tudósítások 1808-i évfolyamában olvassuk: *«Ezen hónapnak (február) 15-én Pesten egynehány Nemes Ifjak a közönséges Theatromban játszották a Házasságszerző Prókátort. Maga a játék víg, de jól is adatott elő, úgy hogy a Néző Gyülekezet mind többszöri tapsolásával, mind a játék végén való kihívással meglegedését jelenteni el nem mulathatta. A Bevétel a Pesti Szegényeknek számokra rendeltetett. Mely mintegy 400 forint volt»*.⁷

Az új Móricz-féle fordítás még mindig Bretzner átdolgozása alapján készült. A címszerepet a Goldoni darabokban elmaradhatatlan Me-

⁶ *«Honművész»*, 1834. évf. 342. l.

⁷ *«Hazai Tudósítások»*, 1808. évf. 106. l.

gyeri Károly játszotta. «Megyeri úr (Walther) a nehéz címszerepben jelesen viselé magát, kivált a 2-ik felvonásban, midőn kisül, hogy Dornfeld a szegény kapitány (Tóth úr), nem mint Walther unszolá, szomszédja leányát, Constanzét (Bartháné asszony), hanem Waltherét, Julit (Parázsoné asszony) szökteté el, s vele egybekelt».⁸

Metastasio még kísértett a budai magyar színpadon is. Szeptember 11-én a «Sámson» c. ótörténeti rajzolatát adták Éder György fordításában, meglehetősen sikerrel. Amint a Honművész írja: «bár e darabnak különös színi fenségei nincsenek is, de az egyre változó tettek a történetnek előadatását nemcsak hogy nem tevék untatóvá, hanem némileg érdekessé is. A címszerepben Bartha úr lépe fel, s rendítő jeleneteit helyesen adá».⁹

Az év utolsó olasz darabja Alberto Nota «A jótevő és árva» (Il benefattore e l'orfana) című vígjátéka volt Jakab István fordításában. Az akadémiai színi bizottság gondoskodásának köszönhetjük ezt a darabot is. December 6-án került színre először. «Pálné asszony (Favers) élénken és helyesen vivé a fondorkodó és cselszövő asszony szerepét, Lendvayné asszony igen jelesen az árvát; érzékenyen hatott a nézőkre ama jelenete, midőn atyját feltalálja. Megyeri úr a nemes Sufoldot szokott jelességgel, Telepi úr Giorgio halászt mulattató szeszéllyel játszá».¹⁰

1835 tavaszán a budai társulathoz szegődtek a kassai együttes egykori tagjai úgyszólván teljes számban, köztük Szerdahelyi József, Udvarhelyi Miklós, majd maga Déryné is. Velük beköszöntött a daljáték fokozottabb kultusza. Eddig is többször előfordult, hogy egy-egy dal és zene-estély élénkítette a műsort. A prózai darabok felvonásközeibe is iktattak be némelykor énekes részleteket.

1833. augusztus 3-án Szentpéterné a Sevillai borbélyból és a Tancrédből énekelt áriákat; Pálné, Pály és Szentpéterné Mercadante «Elisa és Claudio»-jának egyes részleteit adta elő. Az egykorú kritika szerint: «Mindezen előadások számtalan tapsokat nyertek, a közönség különös buzdítással ébreszté az énekeseket».

A december 22-i hangversenyen Rossini «Semiramide» c. operájából olasz nyelven énekelt áriákat Minkné és Höfer. 1834. június 22-én Mogyoróssy Nina szintén olasz nyelven adta elő felvonásközben Rossini Armidájának «Amor possente nome» kezdetű kettős dalát Pály közreműködésével. «Tiszta, értelmes csengő hangja nagyon megnyerte a közönség tetszését».

A teljes operaelőadások sorát ezúttal is a *Sevillai borbély* nyitotta

⁸ «Honművész», 1834. évf. 591. l.

¹⁰ U. o. 791. l.

⁹ U. o. 596. l.

meg 1835. április 11-én; az előadás felülhaladta a várakozást, s mindenki óhajta, hogy hasonló nagy operák adhatására a színésztársaság tehetőségei mennél inkább gyarapíttatnának, és így ő is érdemesen állhatna az idegenajkú hasonló intézetek mellett hazánkban.»¹¹ Lendvay (Almaviva szerepében, gyengélkedése dacára «mind csinos szavával, mind előadásával újra meglepé a közönséget». Rosinát a vendégszereplő Chiabayné játszotta. Szerdahelyi Figaroja oly művészi teljesítmény volt, hogy a kritika a legjelesebb dalszínészek közé sorolta. A zenekar Erkel Ferenc, az új karmester, vezetése mellett nagy elismerésben részesült. Szilágyit (Bartolo), Udvarhelyit (Basilio), Pálnét (Berta) szintén melegen ünnepelte a zsúfolt nézőtér. Június 1-én «közkívánságra» telt ház előtt ismételték meg az előadást. Rosina szerepében Déryné nyert «köztetsézt». «Különös méltánnyalással vettük, írja a Honművész, hogy e darabban, mely váratlanul jöve ismét színpadra, a «közkívánság sürgetvén azt, minden hosszas készület nélkül lépett fel». A június 25-i előadáson saját invenciójú «ékítményekkel» fűszerezte szerepét, a kritikus helyesen kifogásolta is ezt; «mi örömet maradjunk, úgymond, a szerzőnek eredetijénél».

Rossini «*Tancred*» c. «hős daljátékát» június 9-én tűzték először műsorukra a budaiak Bántó Sámuel fordításában. A címszerepet Szerdahelyi vállalta, hogy az előadást minél előbb megtarthassák. Déryné Amenaide szerepében tündöklött, a hallgatáságot ezúttal is lebilincselte «szavának csengésével, tisztaságával, lágyságával és hajlékonyságával.» Lendvay Argiriójáról és Szilágyi Orbassanojáról szintén nagy elismeréssel szóltak a beszámolók. Az operát 1836. április 30-án új szereposztásban ismételték meg. Amenaidét Nyiriné, Tancredot Konti Nina énekelte. A közönség köréből lelkes zenebarátok két aranyat ajánlottak fel a két művésznő jutalmazására. A Honművész meg is jegyezte ezzel kapcsolatban: «Bár lehetnének e művészek oly szerencsések, hogy művészi szorgalmuk gyarapítására nekik a külföldi, kivált francia és olasz színpadokat meglátogatni, s ezeknek naponként emelkedő példájok szerint magokat képezni és tökéletesíteni mód és alkalom nyujtathatnék.»

Rossini harmadik műve, «*Izabella, vagy a szerencsés csalatás*» nem talált kedvező fogadtatásra és a két előzővel ellentétben nem is maradt műsoron. «Ámbár e rövid daljáték több szép és éneklői nagy ügyességre számított dalokkal p. o. Bertrand (Lendvay), Izabella (Déryné), Batonne (Szerdahelyi) áriájával, Tarabotto (Szilágyi) és Batonne tréfás duettjével kérkedik, de az mégis a szerzőnek felülegesebb művei közé számíttatik, és különös hatásra sem a külföldön sem nálunk szert nem tehetett.»¹² Szilágyi

¹¹ «Honművész», 1835. évf. 247. l.

¹² U. o. l. a következő számokat.

Pál dalszínész jutalomjátékaul adták 1835. szeptember 12-én, sokat azonban nem jövedelmezett a jutalomazottnak, mert a hallgatók csak gyér számban jelentek meg.

Déryné ebben az évben november 7-én lépett fel utoljára. Búcsúzóul Mercadante «*Eliza és Claudio*» c. nagy daljátékát választotta, amelyet Szerdahelyi ültetett át magyarrá. Eliza szerepében «több ízben alkalmat nyert magát a közönség tapsaira érdemesíteni, jelesen midőn gyermekeit visszakérven a marquistól, kivált siránkozó adagióját igen meghatólag s jelesen éneklé.» Lendvay Claudiót játszotta nagy sikerrel. 1836. június 23-án Nyiriné jutalomjátékaként adták ismét az operát.» Legkitűnőbbek valának Nyiriné (Eliza) és Rötzer (Gróf), a pesti német színház tagja, ki szíveskedésből vállalván fel a szerepet, ha a magyar nyelvben észrevett itt-ott csekély hiányát nem említjük, annak szép szava és helyes játszása mellett illőleg felelt meg.»¹³ Lendvay távollétében a pesti német színház egy másik tagja, Bauer, játszotta Claudio szerepét «kinek azonban mind a magyar nyelvben nagyobb járatlansága, mind gyenge organuma elég sikeres hatást nem nyerhete.»

Mercadante és Rossini állandóan ünnepelt dalszerzője maradt a budaiaknak, akik az olaszul való éneklés hagyományát is megtartották. Nyiriné a Sevillai borbély 1836. augusztus 2-i előadása alkalmával Rosina szerepébe olasz nyelven szőtte bele Bellini «*Alla gioia e al piacere*» kezdetű dalát.

Mindez az olasz színi és zenei művészet iránti fokozottabb érdeklődés jelének tekinthető. A folyóiratokban mind gyakrabban jelennek meg Olaszországgal és az olasz kultúrával foglalkozó ismertetések. A Honművész az «Olaszországi theatrumokról»¹⁴ közöl kimerítő cikket. Városok szerint ismerteti a színházak multját, az olasz stagione-rendszert, a kiválóbb olasz színészeket, énekeseket és zeneszerzőket. Megemlékezik a többek közt Donzelli, Frezzolini, Giov. Paganini, Spiaggi, Rubini, Galli, Gerei, Negrini, Badiani színészekről, és Pasta, Grisi, Pantanelli, Malibrán-Garcia, Orto, Sachi, Macchi, a magyar származású Ungher színésznőkről, illetve énekesnőkről. A zeneszerzők között említi Bellini, Donizetti, Pagni, Ricci, Pacini, és Rossini nevét.

Különösen nagy elismeréssel szól a nápolyi S. Carlo színházról: «Itt valóban olyan előadásokat, s minden földi képzeletet felmúló színezetet láthatni, milyeneket sem Páris, sem London felül nem haladhat.»

Bologna a stagione-rendszer központja, a milánói Teatro della Scala a zeneművészet bölcsője. A római 8, a velencei 6 színházon kívül a többi

¹³ U. o. I. a következő számokat.

¹⁴ «Honművész», 1836. évf. 655—662. l.

jelentősebb olasz város, Firenze, Torino stb. színházainak sajtósága világát vázolja a magyar olvasó elé. Külön tudósítás számol be a «római játékszíni szokásokról.»¹⁵ Megkezdődik az olasz színművészek életrajzá-
nak és arcképének közlése Malibran-Garcia Felicia ezidőtájt elhunyt énekesnővel,¹⁶ akinek művészi pályáját, jelentőségét, szerepeit hosszú cikk méltatja.

Meg kell még emlékeznünk a Turandot 1837. március 16-i előadásáról, amelyet Kántorné Engelhardt Anna jutalomjátékául választott. C. Gozzi eredetije után készítette Schiller ezt a sokak szemében különösnek tetsző darabot, amely Kovacsóczy Mihály fordításában került színpadra. A Honművész kifogásolja is a művésznő választását: «Legyén bár e színmű akár szatíra, akár karikatura, akár pusztán véve a kínai sajtóságot karakterizáló mutatvány, — egyik esetben sem talál-
tuk méltónak silány érdeke mellett, hogy jeles művésznénk, ki a tragikai nemben egyetlenünk nemzeti színészetünk világán, azt jutalmi játé-
kul válassza.»

A nagy szorgalommal előkészített előadást egyébiránt a közönség tetszéssel fogadta. Lendvayné (Turandot) és Fánccsy (Kalaf) sok tapsot aratott és többszörös előhívásban részesült. Kántorné nagyon kedves jelenség volt Skirina szerepében. A szép számú nézőközönség két koszorúval is jutalmazta igyekezetét.

Újabb közel harminc esztendő fejlődést tekintettünk át az olasz színmű és opera térhódítása szempontjából. Tíz új darabot, köztük négy operát ismert meg az akkori magyar közönség 62 színházi estén. Az olasz színdarabot már Kelemenék meggyökerestették nálunk, ebben a korban viszont az olasz opera találta meg az utat a budai magyarok szívéhez főleg Rossini bűvös zenéjével.

III.

A Nemzeti Színház az 1937—38. színházi évben ünnepelte fennállásának 100 éves évfordulóját. Számos megemlékezés és részlettanulmány látott ezen ünnepélyes alkalommal napvilágot, amelyek Rédey Tivadar egyelőre még csonka monografiájával együtt új szempontokkal gazdagították a fővárosi színjátszás multjára vonatkozó vizsgálatokat. Élénk érdeklődés ébredt fel a Nemzeti Színházban előadott olasz darabok iránt nyában is.¹⁷ Németh Antal adataiból kiviláglik, hogy az első száz esztendő

¹⁵ U. o. 710—II.

¹⁶ U. o. II. 8. 1.

¹⁷ RÉDEY TIVADAR: *A Nemzeti Színház története. Az első félszázad.* Budapest, 1937. — ANTONIO NÉMETH: *La letteratura drammatica italiana e il Teatro Nazionale di*

Budapest. «Corvina», N. S. I. Gennaio 1938. — MICHELE SZABÓ: *Compagnie italiane nel Teatro Nazionale Ungherese dopo il '48.* «Corvina», N. S. 8—9. Settembre 1938.

során 26 olasz író 368 estén szólt a magyar közönséghez. Goldini 4, Giacosa 3, Federici 2, D'Annunzio 2, Pirandello 2, Bon, Bracco, Butti, Castellnuovo, Cavallotti, Costetti, De Stefani, Ferrari, Forais, Giacometti, Lodovici, Monti, Nota, Pellico, Terramare, Verga 1—1 darabbal szerepelt a műsoron. Legnagyobb közönség-sikere Niccodemi *L'alba, il giorno, la notte* (86 előadás) és *L'ombra* (41 előadás) c. darabjainak volt.

Ha most csupán kiindulópontul idézzük is ezeket az adatokat, mint-hogy a részletekbe menő adatkutatás csak a legújabbban indult meg, a több mint negyedszáz olasz szerző mindenképen méltó az utókor figyelmére. A szabadságharc kitöréséig terjedő időszakban csak két új olasz színműíróval ismerkedett meg a magyar színházjáró közönség. 1839. március 21-én adták először a «*Capriciosa, vagy ne kérdezd a nő éveit*» című Federici-darabot, Kovacsóczy Mihály fordításában. Camillo Federici (Giovan Battista Viassolo) «*Non contar gli anni ad una donna*» c. vígjátékából a fordító 3 felvonásos mulattató darabot alkotott, amelyben arra a kérdésre adott feleletet, «*nint lehet egy indulatos, önfejű hölgyet a maga gyarlóságaiból kigyógyítani. A gyógyításmód: szeget szeggel.*» Az Athenaeum nemcsak a darabot, hanem az előadást is meleg elismerésben részesíti. «*Lendvayné a címszerepben öröm volt látni, ő színészi tehetségeinek egész gazdagságában tűnt ki. Haragot, bosszút, örömet annyi tapintattal, annyi félreismerhetetlen vonásaival adá a művészi valóságnak, hogy őt e szerepben merném a legjobb színésznők mellé állítani...* Igen dicséretre méltólag állottak Lendvayné mellett az előadás emelésére Szentpétery (Dicsvári Tivadar), Fánecs (Cserepy), Bartháné (Mária), Szilágyi (Vegyesdi), Telepy (Lőrinc). Még Udvarhelyi Miklós (Dicsvári Boldizsár) is tudta szerepét.»¹⁸

Kovacsóczy Mihály talpraesett átdolgozása 11 előadást ért meg, vele erősen felfelé ívelt Lendvayné művészi pályája. Hasonlóképpen hosszabb ideig maradt színen a már ismerős Alberto Nota «*La donna ambiziosa*» c. vígjátéka. Földváry Ferenc «*Nagyravágyó nő*»-je ugyanis, amely először 1839. május 24-én került színre, Nagy Artur megállapítása szerint erre az olasz vígjátékra vezethető vissza.¹⁹ Nota ezidőtájt szerencsésebb volt a fővárosi magyar színpadon, mint nagy mestere, Goldoni. Egyedül a «*Két úr szolgáját*» látjuk viszont 1841. március 30-án a hosszú távollét után vendégszereplő Telepy kívánságára, aki «*csüggedetlenül*» játszott a régi híres szerepét még mindig az elavult Sággy-féle fordítás szerint.

¹⁸ «Athenaeum», 1839. március 28. (25. sz.)

¹⁹ ARTURO NAGY: *Drammi italiani nel*

Teatro Nazionale Ungherese dal 1837 fino al 1884. «Corvina», Nuova Serie. Anno II. 6. 1939.

Nemzeti játékszín.

Csütörtökön, Május 22-én 1834.

A fogadósne.

Vígjáték 3 felvonásban. — Goldoni munkája. — Magyarra tette Jakab István.

Személyek:

Ripafatta, földes úr	—	—	Megyeri úr.	+	Ortenia)	utazó színésznék	—	Szentpéteriné assz.
Albafiorita, gróf	—	—	Baranyi úr.	+	Gejanira)		—	Bartháné assz.
Firliopoli, marchese	—	—	Telepi úr.	+	Gróf inasa	—	—	Szalkay úr.
Mirandolina, fogadósne	—	—	Parázsóné assz.	+	Ripafatta' inasa	—	—	Somogyi úr.
Fabrizio, pincér	—	—	Fancy úr.	+				

Történik Florenzben.

Bémenetár: Közép páholy 3 for. Felső és alsó 4 for. Zártszék 1 for. Földszint 50 kr. Második emeleti árszékhely 50 kr. Második emeleti előszékly 30 kr. Korzat 15 kr. váltóban.

Kezdeté hét óraker vége gután.

«A fogadósne»

1834. május 22-én megtartott első budai előadásának színlapja.

Megyeri Károly,
a Goldoni-darabok kiváló komikusa.

Ristori Adelájd.

Pesti magyar színház.

Keddén, augusztus 29-án 1837.

Sevillai borbély.

Víg daljáték 2 felvonásban. Muzsikáját szerzerzte Rossini. Fordította Bantó.

Személyek:

Gróf Almaviva	Lendvay ur.
Barolo, orvos	Szilágyi ur.
Rosini, északnémet	Dehio assz.
Basilio, muzsikamester	Ulanichyi M. L. ur.
Figaro, borbély	Szerzhelvi ur.
Berta, Basilio nevelője	Egressy assz.
Óriás	Erdeli ur.
Fignillo, Almaviva háza	Egressy Bojz ur.
Ambrosio, Barolo szolgája	Daragi ur.
Jegyző	Szilágyi ur.

Muzsikuskok: Óriás.

Bemenei ár váltó czékulában:

Paldarnati s. Kozzuphaly: 8 fl. — kr.	Misondk emeleti zártaszék: 1 fl. 30 kr.
Misondk emeleti helyek: 6 " "	Földszinti beemelt: 1 " — "
Első emeleti zártaszék: 2 " 30 "	Misondk emeleti beemelt: — " 40 "
Földszinti zártaszék: 1 " 30 "	Karzatú beemelt: — " 15 "

Bemenei jegyeket lehet váltani regg. 9 óráig és déli után 4 óráig a színháznál.
Kérlekent a pályaközt járjék tisztel. utaságok, hogy pályaközt járjék a színháznál.
Hí óráig vendégeskedni emni multozásának — az ellenkező esetben másoknak adának ki.

Kézlele 7 órákor, vége kilenczkor.

Belkötés, (Belleg) járatás egy gyanu színház (Színház) Szeged Török.

1837. augusztus 29-én megtartott első nemzeti színházi előadásának színlapja.

A «Sevillai borbély»

Déryné Széppataki Róza,
a «Sevillai borbély» ünnepelt Rosinája.

Építőkész: B. Sz.
Szép. Róza
Belleg, magyar színház,
mint: Szeged, háza színház.

Goldoni vígjátékát megelőzőleg Francesco Augusto Bon «*Niente di male*» c. darabja aratott megérdemelt sikert Császár Ferenc fordításában. A «*Semmi rosszat*» első előadása alkalmával (1841. febr. 28.) nagy tet-
széssel fogadta a közönség és a kritika; az Athenaeum Laborfalvit,
Hubenayné, Lászlót, Fáncsyt és Szigligetit emelte ki különösen. Az utána
következő «*Egy óra Velencében*» című némajátékról azonban annál lesuj-
több volt a véleménye: «Az utána következő néma táncmulatságról
nem sok kedvezőt mondhatunk, ha Carellet kivesszük, ki mint Polici-
nello mindkét ízben ügyes bohóskodásaival némileg felelevenítette az
érdektelen mulatságot.»²⁰

A szabadságharcot követő években az uralkodó hatalom titkos szán-
dékaihoz tartozott az is, hogy a Nemzeti Színházat nemzeti jellegéből
kivetkőztesse. Hentzi bombái megrongálták a német színházat, amelynek
hontalanná vált színészei rövid ideig a Nemzeti Színházban léptek fel a
magyarokkal felváltva; a magyar közönség túlnyomó többsége azonban
tüntető ellenszenvvel fordult el a ráerőszakolt idegen művésztől. Hogy
ez nem nemzeti elfogultságból, hanem a magyar játékszín védelme érde-
kében történt, ékesszólóan bizonyítja az a lelkesedés és megértés, amellyel
az ötvenes években hozzánk ellátogató külföldi színészeket, a francia
Rachelt, Levassort, az angol Aldridget és az olasz Ristorit fogadta.

A politikai elnyomatás és a szenvedések idején a művészetben keres-
tek és találtak felemelő vigasztalást a korszak magyarjai. A rejtett érze-
lemnyilvánítás egyetlen lehetősége a színpad volt. Néma politikai tü-
ntetésnek kell tekintenünk Silvio Pellico «*Francesca da Rimini*» c. törté-
neti tragédiájának 1849. szeptember 27-i bemutatóját. Ezt a versben írt
szomorújátékot Császár Ferenc tömör prózában ültette át magyarra.
Lendvay, Fáncsy, Szentpétery, Latkócziné, a színház legjobb erői,
mutatták be a lesujtott magyar közönségnek, másfél hónappal a világsi
katasztrófa után. Két előadásnál többre nem kerülhetett sor, hiszen
Silvio Pellico, a *Le mie prigioni* szerzője, közismert volt Magyarországon,
mint az olasz szabadsággondolat megszemélyesítője. A század első felé-
nek magyar irodalmi közvéleménye őt tartotta a legnagyobb élő olasz
írónak, s talán éppen ezért választotta a *Francesca da Rimini*-t jutalom-
játékaul Adelaide Ristori is 1856. november 27-én, amikor az izzó lel-
kesedés valóságos hazafias tüntetéssé avatta a nagy olasz tragika búcsú-
estjét.

1854-től kezdve Ráday Gedeon gróf volt a Nemzeti Színház igaz-
gatója. Benne a magyarság nem a kormány jóvoltából kinevezett igaz-

²⁰ «Athenaeum», 1841. március 9. (29. sz.)

gatót, hanem az egykori ellenzéki vezért és szabadsághóst szerette és becsülte. Ő nyerte meg Luigi Bellotti Bon, a montebellói ütközetben vitézül harcoló önkéntes kapitány színtársulatát a budapesti vendégszereplésre. Az 1856. márciusában megkötött szerződés értelmében a társulat Ristorival együtt látogat el hozzánk, akit az előadások bevételének fele illet meg tiszteletdíjként.

Luigi Bellotti Bon 1855-ben kivált Ernesto Rossival, Gaetano Gattival és Adelaide Ristorival együtt a Compagnia Reale Sarda kötelékéből, és saját vezetése alatt színtársulatot alakított, hogy annak keretében Ristorit Párizsban léptesse fel. A párizsi szereplés megszerezte a nagy olasz színésznő számára a világhírt, mert szerencsésen állotta ki az összehasonlítást Rachellel, a kor híres francia tragikájával. A párizsi döntő siker után diadalmas körútra indult Európa fővárosaiba, sőt az új világban is dicsőséget szerzett az olasz színművészetnek. Hozzánk már a következő évben eljutott, berlini és bécsi látogatása után.

A berlini közönséget valósággal megbabonázta 1855. november 13-án és 14-én történt felléptekor nemes egyéniségével és tüneményes játékával. A magyar kritikai irodalomnak egyik legmesteribb alkotása Gyulai Pálnak e két színházi estéről való beszámolója, aki történetesen éppen Berlinben tartózkodott, mint Nádasdy Tamás gróf utitársa. Megfigyeléseinek élességét, ítéletének biztosságát nem befolyásolták a német lapok színházi tudósításai, amelyek közül különösen Relstab Lajosnak a Vossische Zeitungban közölt cikke kapta meg a figyelmét. Velük szemben nem habozott kimondani, hogy Alfieri, akinek Mirraját játszotta egyik este Ristori, «bárminő drámai iskolához tartozott is, oly drámaköltő, akihez hasonlót a németek Goethen és Schilleren kívül nem tudnak felmutatni.»²¹

Ragyogó tollal megírt cikkében méltó rajzát adta Ristori művészi egyéniségének. «Ő alkalmasint van annyi, — úgymond — ha nem több, mint Rachel s jelenleg Európában a tragikai múzsa egyetlen gyermeke... Benne minden megvan, ami színésznőt nagyvá tehet. A természet semmit sem tagadott meg tőle, s ő maga mindent megszerzett. Az ő érdemei nem pusztán a francia-olasz színészeti iskola kitűnő sajátságain alapulnak melyeket annyira hűn képvisel. Neki megvan az a sajátsága, ami minden művészetben csak a lángészé: az egészben keresni a hatást, az egyöntetűségben a szabatoságot, a természetesben az eredetit és az újat. Ő egyetlen saspillantással a legtermészetesebb oldalról fogja fel szerepét s egszersmind e szellemben emeli érvényre.»

²¹ GYULAI PÁL: *Dramaturgiai dolgozások*. Budapest, 1908. (Signora Ristori) «Pesti Napló», 1855. (143—44. sz.)

Mirra szerepében megtestesítve látjuk a korabeli női művészi ideált. Ristori egész lényén tiszta nőiség ömlik el. Termete szoborszerű, melyen a ruha festői redőzetben hullámszik. Mozdulatai nyugodtak, a nemes méltóságot a szenvedély legkitörőbb perceiben is megőrzi. Taglejtésében semmi habozás vagy erőltetés. Arca bámulatosan mozgékony és kifejező. Gyulai nagy elismeréssel adózik értelmes előadásának is, amely a ritmust nem hangsúlyozza ki az értelem rovására. De ez még szerinte nem minden. «Úgy látszik, mintha e nőben valamely rejtett varázs volna... E rejtélyes varázs titka egyszerű: Ristori lelkesülve játszik, Ristorit lelkesíti a tragikai költészet.» Stuart Mária szerepében is csodákat művelt.» E szép és szerencsétlen, e büszke és megalázott, könnyelmű és nemesszívű, bűnös és jogtalanul lefejezett királynő talán most talált először méltó képviselőre.»

Ugyanezen cikkében fájó szívvel állapította meg, hogy a magyar irodalomból hiányzik a jó tragédia, színészeink pedig híjával vannak az igazi tragikai szellemnek. Ártatlan megjegyzése nagy vihart támasztott a hazai írók és színészek körében, amelyből új irodalmi és művészi szemlélet első villanásait állapíthatjuk meg. Elsőnek Jókai Mór emelte fel tiltakozó szavát a fiatal Gyulai ellen a Vasárnapi Újságban,²² megvádolta önteltséggel és hazafiatlansággal és észrevehetően a következő szavakat találta legsérelmesebbeknek: «hogy alig hiszi, miszerint volna magyar színésznő, aki őrá a (Ristorira mondott) dicséretért meg ne haragudnék». Jókai mindjárt cikke elején idézi ezt a szerinte «jellem-sértő» megállapítást, s így valószínűleg igaza van Csengery Antalnak, aki azt írta Gyulainak 1855. december 24-én kelt levelében,²³ hogy Jókait nem annyira a megtámadott igazság, mint inkább felesége készítette a felszólalásra. Azonban Jókai is jogosnak ismerte el mindazt, amit Ristoriról, «a drámai művészet e méltán ünnepelt tüneményéről» olvasott Gyulai cikkében.

A vita hamarosan igen elmérgesedett. Gyulai, mint Csengery Antal és b. Kemény Zsigmond tanácsolta neki, új fulánkos cikkében hátrította el magától Jókai vádjait.²⁴ Még hevesebb harcot kellett megvívnia Egressy Gáborral, aki a Magyar Sajtóban támadott rá. «Gyulai Pál, ifjú hazánkfia — olvassuk a Levelek a színi világból VII. folytatásában — Ristorilázba esett, ... kifogja Ristori lovait, helyettük befogja magát a nagy művésznő diadalkocsijába, beszágul vele Magyarországra, elgázol minden magyar színiköltőt, színészt és ítészt... és elgázolja végre önmagát is.»²⁵

²² «Vasárnapi Újság», 1855. december 23. (51. sz.) 414. l.

²⁴ «Pesti Napló», 1856. (164. sz.)

²⁵ «Magyar Sajtó», 1856. (149. sz.)

²³ A Nemzeti Múzeum levéltárában.

A küzdelemben azonban nemcsak személyi érdekek ütköztek össze egymással, hanem a harci riadóból kihangzott az új irodalmi elv is. Gyulai hevesen támadta a színpadi hatás híres elméletét, igazi tragikumot kívánt a drámába, a finom lélekrajzra és határozott egyéniségek ábrázolására helyezte a fősúlyt. A hanyatló romantikával szemben a realizmus elvi álláspontjára helyezkedett, s az ellene irányuló támadást jogosnak ismerte volna el, ha a romanticizmus védelmében indították volna meg.

A heves sajtópárbajok széles körben ismertté tették nálunk Ristori nevét, aki közben már Bécsben vendégszerepelt. 1856. február 15-én lépett fel először Alfieri *Mirra*-jában. Nagy sikerrel játszotta a *Stuart Mariá*-t, a *Locandiera*-t, Marenco drámáját: *La Pia dei Tolomei*-t, és teljes diadalt aratott Giraud *I Gelosi Fortunati* c. vígjátékában is. A magyar lapok részletesen beszámoltak a bécsi előadásokról. A Vasárnapi Újságban²⁶ Jókai Mór írt róla szép méltatást, a Budapesti Viszhangban²⁷ Vahot Imre emlékezett meg róla, mindketten közölték arcképét is. Székely József a Magyar Sajtóban²⁸ kiemelte, hogy a bécsi közönség különösen Stuart Mária szerepében ünnepelte, s éppen ezért Schiller tragédiáját közkívánatra kétszer meg kellett ismételni.

Ugyszólván minden cikkből a türelmetlen várakozás és a legnagyobb elismerés hangja csengett ki. Székely Sándor lelkesedése emelkedett, magasan szárnyaló költeményben nyilatkozott meg, amelyben ott lapangott a hazafias fájdalom tüze is, amely mindjárt lángrollobbant, ha a két egyforma sorsú nép kapcsolatba jutott egymással. A vers a múlt fájó emlékeire való utalással végződik:

*És hogyha visszatérsz szép hazádba egykor,
Beszélj el mit láttál, mint lettél egy népre:
Lelke édes, tüzes, mint a csók avagy bor
Hamar lángot kap a lángoló beszédre,
Nyelve erős és szép, erkölcse egyszerű,
Szíve kemény acél, maga büszke komoly,
Mégis megrikatja egy kicsi hegedű,
Mikor őseire s nagy múltjára gondol.
Eredj, eredj, és ahol jársz az ösvényen
Szereltem s dicsőség istene kíséren!*²⁹

Az olasz társulat budapesti sikere minden várakozást felülmúlt. Nemcsak Ristori művészete részesült osztatlan elismerésben, hanem a

²⁶ «Vasárnapi Újság», 1856. (8. sz.)

²⁸ «Magyar Sajtó», 1856. március 4.

²⁷ «Budapesti Viszhang», 1856. (8. sz.)

²⁹ «Magyar Sajtó», 1856. február 24.
«Ristorihoz.»

társulat igazgatója, Luigi Bellotti Bon, a színészek közül Gleck, Buti, Pietro Boccomini, a színésznők sorából pedig Baraccani és Feliziani férközött még jobban a magyar közönség szívéhez. A magyar kritikai irodalom legnagyobbjai örökítették meg a felejthetetlen színházi esték emlékét. Salamon Ferenc (Budapesti Hirlap), Greguss Ágost (Pesti Napló), Jókai Mór (Vasárnapi Újság), Egressy Gábor (Magyar Sajtó) avatott tollal jellemezte a színészek kimagasló művészi teljesítményét.

Salamon Ferenc mindenekelőtt annak megállapítását tartotta a legfontosabbnak, hogy «Ristori művészetén lehetetlen, első figyelmes nézésre is föl nem ismerni, hogy a Danték, Petrarca, Michel Angelók és Coreggiók hazájában született, hogy az emberi képzelet, szellem és ízlés elsőrendű művein nevelkedett föl. Ő olasz nemcsak születése és nyelvénél fogva, hanem az olasz művészeti és irodalmi hagyományok elsajátítása által is, melyek rajta meglátszanak.»³⁰

Most már Egressy Gábor is a legnagyobb hódolattal hajolt meg előtte. Homér Penelopéját vélte benne felismerni középkori jelmezben. Színész szebben nem nyilatkozhatott volna pályafutásáról, mint ő tette a következő megkapó leírásban: «Sugár termet, nemes tartás, antik élű arc, az olasz faj teljes kinyomatával, ama női báj, mely már méltóságba, s az értelem fenségébe van átolvadva, átlátszó személyiség, a lélek minden mozzanatát kisugárzó.»³¹ Nem szégyelt tanulni tőle, amikor az önképzésnek egyetlen útját abban jelölte meg, hogy a szellem határtalan uralomra-jutását kell biztosítani a test felett.

Nem kisebb csodálattal és elismeréssel adózott nagyszerű egyéniségének maga Jókai Mór, aki a társulat többi tagjának erényeit is Ristori sugalmazó erejének tulajdonította. «Ristori művészetéhez — úgymond — mellékneveket keresni annyi volna, mint baglyokat hordani Athenásba: ő bevégzett művésznő... A társulat többi tagjain is meglátszik Ristori alakító szelleme s egypár nőt és két férfit teljes méltánnyal mutatunk be, mint akik mesternéjüknek becsületére válnak.»³²

Az olasz társulat első előadása alkalmából, 1856. november 21-én a közönség színültig megtöltötte a színházat, hogy Schiller *Stuart Mariá*-ját hallhassa Andrea Maffei olasz fordításában. Salamon Ferenc szerint Ristori Stuart Mariában a vallásosság kifejezésében messzebb ment, mint amennyire Schiller utasításai megkívánják, mert a szerep szellemé-

³⁰ SALAMON FERENC: *Dramaturgiai dolgozatok*. I. Budapest, 1907. 404—447. l. — «Pesti Hirlap», 1856. nov. 23, 26; december 2, II.

³¹ «Magyar Sajtó», II. évf. 273, 281.

(1856. november 26; december 5.) Levelek a színvilágból. XX., XXI.

³² «Vasárnapi Újság», 1856. 48. sz. 422. l.

hez, s nem külsőségeihez ragaszkodott. Egyébként valódi királynőnek hatott a bűnbánás, a könnyek és önmegadás közepette is. Greguss Ágostra szintén nagy hatást tett a művésznő nemesveretű szépsége és tehetsége, amely lankadatlan művészi szorgalommal párosult. Kifejező hangja, eleven arcjátéka, szoborszerűen szép mozdulatai képessé teszik minden érzés vagy indulat visszaadására, bár az érzelem ábrázolása néha az értelmi elemek rovására történik, s mozdulatai sem mindig elég természetesek. Mindazonáltal csak ebben ez egy szerepében is néhány száz szoborban volna megörökíthető.

Másnap Legouvé *Medea*-ját játszotta Montanelli fordításában. A lapok megírták, hogy ez a darab eredetileg Rachel számára készült, aki azonban nem vállalta a szerepet, inkább megfizette a súlyos pénz-bírságot. A szépszámú nézőközönség sorában megjelent a kormányzó főherceg, Albrecht, nejével Hildegard főhercegnővel együtt. Az antik mitológia borzalmas Medeját elevenítette fel Ristori, utólérhetetlen művészetével azonban a borzalom mellett a rokonszenv, vagy legalább a részvét érzését is felébresztette. Greguss éppen abban látta az alakítás legnagyobb érdemét, hogy kifejezésre tudta juttatni a borzasztó szerep nőies vonásait is.

November 24-én Carlo Marengo közepszerű romantikus drámájában a *Pia dei Tolomei*-ben fakasztotta könnyekre az elragadtatott nézőket, akik színültig megtöltötték a színházat. Salamon Ferenc szerint megkapóan ábrázolta az erényére és ártatlanságára büszke nőt, a mosolyogva szenvedő mártírt. Itt is, mint a Stuart Máriában, minden alkalmat felhasznált arra, hogy az egész szerep főmotívumát, az erkölcsi és vallásos meggyőződést, eddig elképzelhetetlen tökéletességgel fejezze ki. Ez pedig csak úgy volt lehetséges, hogy neki magának is mély meggyőzések éltek a lelkében. Greguss különösen Pia halálának nagyszerű jelenetét dicsérte: «Mindenki azt mondja, hogy ily meghalást még nem látott. Ez csakugyan mesteri». ³³

Ristori művészetének igazi próbaköve Alfieri *Mirra*-jának előadása volt november 25-én. Greguss nem habozott megállapítani, hogy Alfieri felülmulhatatlan gyöngédséggel dolgozta ki ezt az alkalmatlan tárgyat, Mirra természetellenes szerelmét atyja iránt, és hibás tragédiát, de költői művet alkotott belőle. Ristori megtestesíti a költeményt, Mirrában a legnagyobb művész, mert széppé varázsolja azt, ami ellenkezni látszik a széppel. Lehetővé teszi a lehetetlennek látszót, amikor bebizonyítja, hogy Mirra színpadi előadása művészileg nem kivihetetlen.

³³ GREGUSS ÁGOST: Tanulmányai. II. Pest, 1872. — «Pesti Napló». 1856. november 23, 25, 27, 29, december 2.

Sárosy Gyula összeállította a darabból Ristori «fényszerepeinek» kivonatát, hogy a nehéz tragédia megértését megkönnyítse a magyar hallgatóság számára. Az ünneplés és lelkesedés felülmúlt minden eddigi sikert, a tapsvihar nem akart elülni, miközben virágkoszorúk hullottak a művésznő lába elé.

November 27-én Ristori jutalomjátékaként Silvio Pellico *Francesca da Rimini*-je került színre. Ekkor hágott tetőfokra a lelkesedés. Jóllehet a közönség soraiban ismét megjelent a főhercegi pár, s a rokonszenvtüntetés elsősorban a búcsúzó Ristorinak szólt, mégsem szabadulhatunk attól a benyomástól, hogy a lelkek mélyéről elementáris erővel tört elő a szabadság utáni vágy, amelyet annyi szimbolum testesített meg ezen a forró színházi estén. Ez csillan meg a költők verseiben is, a közönség közé szétszórt üdvözlő sorokban. Sárosy Gyula epigramma-szerű költeménye ugyan inkább Ristori remek alakításainak fényes foglalatja:

*«Nagy vagy Te, mint Stuarda Mária!»
Hajh! mint Medéa, véghetetlen vagy;
Piában im a mennyet korholod:
De már Mirrában elérhetlen vagy.
S Francesca da Rimini? — Neked út:
A csillagokból fenni koszorút!»³⁴*

Tóth Kálmán «Ristori Adélnak utolsó előadásakor» c. bánatos hangú költeménye, amely a Hölgyfutár november 29-i számában már napvilágot látott, félreérthetetlen burkolt célzást tartalmaz a nemzet fájó sebeire vonatkozólag, amelyek fogékonnyá teszik a magyarokat Ristori művészetének mély átérzésére. A vers nem egy sora Vörösmarty fájdalommas akkordjaira emlékeztet:

*Nem hervadó virágok levelit,
Mik szerte hullanak a porban:
Oh művészet nagy asszonya!
Mást hagysz te itt nekünk nyomodban
Megnemesedett szíveket
Ilyen virág kell tened!*

³⁴ SÁROSY GYULA *vegyes költeményei*. (Nemzeti Könyvtár. 20.) 179. l. — «Pesti Napló», 1856. 476. sz.

*Lehull a függöny majd utószor is...
S mi nem mondjuk, hogy ne feledjél,
Te nem feledsz minket soha,
Nincsen is több vígaszunk most ennél.
Te nem feledsz minket soha
Oh érzések nagy asszonya!*

*Csodálhat, érthet jobban a világ,
De úgy nem érez téged mint mi,
Nem tud senki, mint a magyar
Oly nagyon érzeni, úgy sírni.
A világon bárhol láss könnyeket
Eszedbe jutunk ott neked.*

A versek példányait százszámra dobálták le a nézőterre, a színpadra pedig valóságos virágeső hullott, úgyhogy az ünnepekt nagy színésznő alig tudott járni a virágtól. Különösen a harmadik felvonás alatt zúgott fel a taps; ekkor Ristori játéka Greguss szavai szerint «jó hasonmása, jelképe volt a lassan közelgő, rögtön kitörő s pusztulást maga után hagyó égi zivatarnak».

Mindenki fájó szívvel gondolt a válásra, azonban mégsem ez volt az utolsó előadás. Ristori fia hirtelen megbetegedése miatt nem utazhatott el, és a magyar közönség iránt érzett őszinte hálája és szeretete jeléül november 29-én még egyszer fellépett Alfieri *Rosamunda*-jában. Greguss ezúttal azért dicsérte meg, hogy szerepéből a gonoszság önérzését emelte ki, mint uralkodó hangulatot. Gazdag és erős árnyalásai, rögtönös átmenetei a hang és taglejtésben nagy hatást gyakoroltak a nézőkre.

Ristori derűs közvetlenségével lebilincselően hatott a vígjátékban is. A megelőző alkalommal Giraud egyfelvonásos vígjátékában, az *I Gelosi Fortunati*-ban, az utolsó estén pedig Luigi Bellotti Bon-Labiche vídám jelenetében az *Un dente all'epoca* di Luigi XV-ban adta tanujelét művészi sokoldalúságának.

Az olasz társulat vendégjátéka idején az anyagi siker is rendkívüli volt. Nem számítva Ristori tiszteletdíját, 1038 forintot tett ki a bevétel, jöllehet egész magasan szabták meg a belépti díjakat (20 krajcártól 15 forintig). A főhercegi pár látogatása után, megelégedésük jeléül, a fővárosban állomásozó olasz nemzetiségű katonák között sok jegyet osztott szét a parancsnokság.

A magyar közönség Ristori tolmácsolásában ismerte meg Alfierit, a magyar kritikai irodalomban azonban nem részesült egyöntetű elismerésben. Salamon Ferenc azonban óva intett a túlzástól: «Annyi bizonyos, hogy journalistikánk mintegy kötelességének ismerte, ép oly röviden, mint kereken kimondani, hogy Alfieri, Silvio Pellico, és Carlo Marenco előadott tragédiái semmit sem érnek... Bármennyire elismerjük, hogy Shakespeare a világ legnagyobb költői közé tartozik, nevetésges csak őt ismernünk el tragédiaíróként».

Voltak, akik nem vetették Ristori szemére, hogy többnyire gyenge olasz tragédiákban szerepel, mert a hazafias szempont érvényesítését látták a választásban. Mások túlozták a tragédiák hibáit, hogy a színészek kiválóságát, mesteri játékát még ezzel is kiemeljék. A legszélsőségesebben Greguss képviselte ezt az irányzatot. Szerinte a «Ristori bemutatta színpadunkon még eddig elő nem fordult tragédiák egytől egyig rosszak. És mégis mily kitűnő előadások kerültek ki a szegény tragédiák alapján!» Nem győzi eléggé magasztalni az olasz színészek rendkívül szabatos, pontos készültségét, az előadások minden kis részletére kiterjedő lelkiismeretes kidolgozását.

Az olaszok vendégszereplésétől mindenki gyümölcsöző eredményeket várt a magyar színjátszás és drámairodalom további fejlődését illetőleg. Jókai hívta fel elsőnek az illetékesek figyelmét arra, hogy tanulni nem szégyen és gondos körültekintéssel rendszerezte a tanulságokat. Drámaíróinknak csak a szép nyelvre és az ügyes mesére van gondjuk, a jövőben igyekezzenek szenvedélyt is oltani a darabba. Színészeink minden költői mozzanatot ragadjanak meg a szerep jellemének, a belső indulatnak a kifejezésére. Tanulmányozzák a festők és a szobrászok remekeit és a legremekebb szobrászt, a természetet. Az igazgatóság adjon elég időt a színészeknek a szerep gondos tanulmányozására és betanulására. Minden színésznek a neki való szerepet ossza ki, és tegye összevágóvá az előadásokat. A drámabíráló bizottság a legnagyobb szigorral rostálja meg a benyújtott műveket. A kritikusokhoz pedig azt a felhívást intézi, hogy kísérjék valódi figyelemmel művészetünk életét, a megrovást és a dicséretet a maga helyén alkalmazzák.

Ristorinak és társainak vendégszereplése mély nyomot hagyott a főváros művészi életében. Azonnali kézzelfogható változásról nem beszélhetünk, amint ezt Jókai és Salamon Ferenc is megállapították. A nagy kő nyomán támadt hullámgyűrűk, amelyet Ristori a színház napirendjének sima tavába dobott, hamarosan elsimultak. A mélyben azonban tovább érlelődtek és Gyulai, Greguss, Salamon Ferenc műveiben kikristályosodtak az irodalmi és művészi realizmusnak egyre jobban

hangoztatott igényei. Ezt az irányt mélyítették el a naturalizmus felé a későbbi évtizedekben hozzánk ellátogató nagy olasz művészek ; Ernesto Rossini, Giacinta Pezzana, Tommaso Salvini, Eleonora Duse, Gustavo Salvini, Ermete Zacconi, Ermete Novelli és Giovanni Grasso.³⁵ Nem a Nemzeti Színházban, hanem a német és a gyorsan szaporodó többi fővárosi színházban léptek fel, s megjelenésük nem egyszer a magyar-olasz barátság és szellemi rokonság jegyében fényes ünnepélyekre adott alkalmat. Gustavo Salvini valóságos lázba ejtette a főváros és az ország közönségét Bánk Bán olasznyelvű előadásával (1897. október 11—13), amely Gauss Viktor fordításában a Vígszínházban folyt le nagyszámú előkelő közönség előtt. Az olasz színpadi szerzők tolmácsolásában nagy jelentőségű volt különösen két színtársulat tevékenysége : a Compagnia Comica Goldoniana a nagy vígjátékíró halálának 100. évfordulója alkalmából (1893) a centenariumot követő évben, majd 1896-ban a Vígszínház alapítási évében méltó előadásban ismertette meg a főváros közönségével az igazi olaszos levegőjű színpadot. Giovanni Grasso sicíliai társulata a Magyar Színházban (1908) hozta először színre D'Annunzio «*La figlia di Jorio*» című pásztorjátékát.

Ristorióhoz hasonló káprázatos színpadi sikere Eleonora Dusenak volt, aki ugyancsak fényesen kiállta az összehasonlítást a székesfővárosban szintén vendégszereplő híres francia tragikával Sarah Bernhardt-ral. Első ízben 1892-ben jött hozzánk, s a nagy-külföldi drámairók mellett olasz szerzőket is megszólaltatott. (Verga, Goldoni.) Előadóművészetének lényegét a természetességben és az egyszerűségben látták az egykorú bírálók is. Utoljára 1907. március 22-én játszott a Vígszínházban, a magyar közönség lélekzetét visszafojtva kegyeletes csendben hallgatta minden idők egyik legnagyobb színésznőjének búcsújátékát, aki leg-híresebb szerepében, a Kaméliás Hölgyben, vett búcsút a magyar fővárostól.

A világháború után a Városi Színház látta vendégül elsőnek az olasz színészeket. Pirandello kitűnő társulattal személyesen hozta el a mai olasz irodalom legjellemzőbb alkotását, a metafizikai drámát, és bevezető előadásában mély bölcseséggel ismertette művészi hitvallását.

A főváros vezetősége ünnepélyesen fogadta Pirandellot és társulatát, amely a «*Sei personaggi in cerca d'autore*», «*Così è se vi pare*» és a «*Vestire*

³⁵ Lásd még ARTURO NAGY: *Attori italiani a Budapest dal 1856 in poi*. «Corvina», N. S. II. 1939. 8—12. sz. — NAGY

ARTUR: *Olasz színművek és színészek a Nemzeti Színházban 1837—1884-ig*. Budapest, 1940.

gli ignudi» előadásával (1926. december 20, 21, 22) hozzájárult a háború után újból feléledő olasz-magyar szellemi kapcsolatok elmélyítéséhez. Ezt a törekvést maga Pirandello is hangoztatta, különös melegséggel méltatva a Corvin Mátyás magyar-olasz egyesület tevékenységét és érdemeit.

Olasz vendégszínészeink sora a Nemzeti Színház Kamaraszínházában zárult le Emma Grammatica vendégszereplésével, aki reális lélekrajzával a legnagyobb elismerést vívta ki. Jövedele összeesett az olasz-magyar barátsági szerződés római aláírásával, ami még csak fokozta a közönség lelkesedését.

Ristori káprázatos sikerű vendégszereplése nemcsak ráirányította az írók és a közönség figyelmét az olasz színpadi irodalomra, hanem szabadabb levegőt és bátorító ösztönzést is hozott. A nemzeti elnyomatás korában a német hatás újra erőteljesen érvényesült. Az 1851. február 21-én színrekerült «Nőtlen maradok» c. vígjáték esete mutatja ezt a legjellemzőbben. Fekete Soma, a darab fordítója, német eredetiből, Blum Károly «Ich bleibe ledig»-jéből ültette át a vígjátékot a Nemzeti Színház számára. A német szerző viszont Alberto Nota külföldön is eléggé ismert vígjátékát, az «*Il filosofo celibe*»-t vette alapul, amelyet magyar nyelven Császár Ferenc már 1833-ban kiadott az Akadémia külföldi játékszíngyűjteményében. Ugyanebben az évben adták elő Jakab István fordításában Nota *Jótevő és árva*-ját. A magyar közönség előtt így régóta ismerősen csengett Alberto Nota neve, s a Nemzeti Színház egyéb szempont mellett minden bizonnyal a politikai helyzetet is mérlegelte, amikor a német átdolgozó nevét viselő darabot választotta.

Ristori pesti látogatása után viszont mindjárt két olasz szerző is szóhoz juthatott a magyar színpadon. Bulyovszky Lilla, Ristori lelkes csodálója és követője, szép sikert aratott Leone Fortis egyik sovány irodalmi becsű romantikus drámájában, a «*Cuore ed arte*»-ban. Csépy Pál fordította le «*Gabriela, vagy szív és művészet*» címen; az első előadás (1857. április 1-én) egyúttal Bulyovszky Lilla jutalomjátéka volt, aki Ristori modorában oly lenyűgöző hatással alakította a címszerep érzelgős, ellentétes lelki helyzetekben vergődő hercegnőjét, hogy a közönség elragadtatása határtalan volt. Ez bátorította a művésznőt külföldi körútra, amelyen becsületet és elismerést szerzett a magyar művészetnek.

Sárossy Gyula, a Ristoriért rajongó, tüzes szavú költő az olasz irodalom nagyjainak egyikét, Vincenzo Montit, ismertette meg a főváros közönségével. A «*Manfrédi, Faenza hercege*» komoly irodalmi értéket képvisel; Sárossy fordítása is kifogástalan. Greguss megállapítása szerint: «Monti Vincze Manfrédija a klasszikus iskolához tartozó, nemes

hangú mű, aminőt vajha többet láthatnánk színpadunkon.»³⁶ Greguss éles szeme azonban rögtön felfedezte a tragédia alapvető hibáját, hogy a főhős bukása nem származik bűnből, mert Manfrédi félreértés áldozata. Az 1857. szeptember 16-án megtartott előadást Egressy Gábor választotta jutalomjátékaul, aki Ubaldot személyesítette meg. Matilde szerepe szenvedélyes, ellentétekben kirobbanó játékot követelt volna Jókainé tól; a közönség benne is Ristorit szerette volna viszontlátni. A férjgyilkos asszony Ristori-szerű örvénylésének ábrázolása azonban meghaladta fizikai erejét.

A kiegyezés létrejöttével minden akadály elhárult az olasz darabok útjából is. Az írók és a közönség figyelve már hosszú idő óta tartózkodóan elfordult az olasz irodalomtól, amely az egységes Olaszországért folyó küzdelem korában a közösen sóvárgott, de veszélyes törekvések hordozója volt.

Lassanként mégis csak megtört a jég. Csepregi Lajosé a kezdeményezés érdeme, aki elsőnek Paolo Ferrari *«Il duello»* című drámáját ültette át magyarra. 1872. április 26-án tűzték először műsorra a Nemzeti Színházban; közérdekű témájára felfigyelt a sajtó és a közönség. A következő évben színrekerült Paolo Giacometti *«Carlo Il Re d'Inghilterra»* című történelmi vígjátéka, 1875-ben pedig Leo di Castelnovo *«Un cuore morto»*-ja, mindkettő Csepregi Lajos fordításában. Sokkal szerencsésebb kézzel választotta ki a fordítandó darabokat a széles irodalmi látókörrrel rendelkező Radó Antal, az olasz irodalom legtermékenyebb magyar tolmácsolója. A világháború kitörése előtti időszakban számos kiváló, vagy divatos olasz szerzőnek, köztük Giuseppe Giacosanak (*Una partita a scacchi*, 1887; *Trisiti Amori* 1897), Giuseppe Costettinek (*Solita storia* 1888), Roberto Braconak (*Don Pietro Caruso* 1898), Giovanni Verganak (*Cavalleria Rusticana* 1903) és Carlo Goldoninak (*Il bugiardo* 1907) szerzett polgárjogot a magyar színpadon.

Ekkor már több buzgó munkás szorgosan igyekezett terjeszteni hazánkban az olasz irodalmat. Rényi Rezső, Rudán Amadéval, Cavallotti egyfelvonásos vígjátékát a *«La figlia di Jesto»*-t (1896), Hegedüs Sándor Enrico Annibale Butti *«Lucifer»*-ét (1906) és C. Goldoni *«La Locandiera»*-ját (1912) fordította le a Nemzeti Színház számára.

A világháború után Radó Antal sietett a fejlődésben szükségképpen jelentkező hézagot kitölteni Dario Niccodemi (*L'ombra* 1923), D'Annunzio (*La Gioconda* 1926), Pirandello (*Trovarsi* 1933), korunk e három legnagyobb olasz színpadi szerzőjének avatott tollú tolmácsolásával.

³⁶ GREGUSS id. m.

Példáját mások is követték, s így Pirandello még Balla Ignác fordításában (*Il piacere dell'onestà* 1924), Niccodemi (*L'alba, il giorno, la notte* 1929) Oscarre di Franco tolmácsolásában, D'Annunzio pedig (*La figlia di Jorio* 1937) Kallós Zsigmond és Balla Ignác, illetve Oláh Gábor átültetésében lett mindmegannyi ékessége a fővárosi magyar színpadnak. A Nemzeti Színház nagy érdeme, hogy mindig felkarolta és ápolta az olasz-magyar irodalmi és művészeti kapcsolatokat. Az utóbbi években melegen érdeklődött a legújabb és legjellemzőbb színpadi művek iránt. Színrehozta a többek közt Mussolini és Forzano jellegzetes közös alkotását a *Száz Nap*-ot Herczeg Géza átdolgozásában.

A Nemzeti Színház centenaris műsorát gazdagították Cesare Vico Ludovici *Ruotá*-ja. Lányzy Margit fordításában került színre, Goldoni «*Il Ventaglio*»-jával közös előadásban, amelyet Antonio Widmar műfordítói buzgalmának köszönhetünk. Rino Alessi *Medici Katalin*-jának viszont azt a szerepet szánta Németh Antal igazgató, hogy a jubiláris év külföldi újdonságainak sorát nyissa meg Fáy E. Béla átültetésében.

Befejezésül röviden foglalkoznunk kell a Nemzeti Színházban előadott olasz operákkal is, amelyek a színház életének első évtizedeiben sokszor döntő szerepet játszottak. Bajza tiltakozott is a túlzott operakultusz ellen, mert a nemzeti dráma kibontakozására károsnak tartotta. Pukánszky Kádár Jolán nagyon helyesen állapítja meg, hogy a gyakorlat az opera barátainak adott igazat. Az opera nélkül ugyanis nem vívhatta volna meg a fővárosi magyar színpad diadalmas harcát a pesti német színházzal, mert nem tudta volna megnyerni közönségül a legnagyobb társadalmi és anyagi erőt jelentő főúri rendet, amely nemzetközi műveltségénél fogva legnagyobb élvezője volt az operának.³⁷

Az olasz opera virágkora nálunk is mint Bécsben az 1830–50 évekre esik. A szövegkönyvet kezdetben nagyjából német eredetiből fordították, tekintve, hogy bécsi közvetítéssel jutottak el hozzánk a divatos zeneművek.³⁸

A Nemzeti Színház Rossinivel kezdte meg az operai műsort 1837. augusztus 29-én. A *Sevillai borbély*-ban Déryné Rosinája ezúttal is telt házat vonzott. Október 28-án Bellini *Normá*-ját mutatta be, amelyet két nap múlva Schodelné, a Kärntner Thor melletti színház egykori énekesnője vett át tőle. November 4-én a másik új Bellini-opera, a

³⁷ PUKÁNSZKY KÁDÁR JOLÁN: *Nemzeti Színházunk és a közvélemény a XIX. században*. «Budapesti Szemle», 1937. aug. (717. sz.) 191. l.

³⁸ VÁRADY EMERICO: *La letteratura Italiana e la sua influenza in Ungheria*. Roma. 1934. I. 329.

Montecchi és Capuletti-párt Júliáját szintén a vendégszínésznő énekelte, aki a *Straniera*-ban (dec. 21) és a *Beatrice da Tenda*-ban is (1838. márc. 13) háttérbe szorította Dérynét.

Bellini egyeduralmát 1838. június 26-án megszüntette Spontini *Vesta Szűze*. Ebben Júliát Schodelné, a főpaprét Déryné alakította.

Az operai műsor hamarosan széles mederben bontakozott ki Schodelné körül, aki 1838 január 15-től kezdve szerződéses tagja volt a színháznak. Ő vitte diadalra Donizetti darabjait, melyekből rövid egymásutánban négyet is bemutattak (*Bájital* 1838; *Gemma di Vergy*, *Borgia Lucretia*, *Saardami polgármester* 1839). Őt ünnepelték Mercadante *Esküjében* is (1939).

A negyvenes évek uralkodó csillaga Donizetti maradt, egyébként az eddig kialakult műsor alig változott. A Donizetti-bemutatókon kívül (*Marino Faliero* 1840; *Devereux Róbert*, *Belizár* 1841) Bellini *Alvajáró*-jának volt az övéhez mérhető sikere. Donizetti új darabjaiban továbbra is Schodelné aratta diadalait. Fényes sikere volt «Az ezred leányá»-ban és a «Lindá»-ban. Ezen utóbbiban színjátszó művészetével is elragadta hallgatóit.

A «*Don Sebastian*» bemutatóján (1846) hozzá méltó férfiének is akadt Wolf (Farkas) Károly személyében. *Lammermoori Luciá*-t azonban Paksyné Mochonaky Amália csodáltatta meg először (1847) a Nemzeti színpadán, ahol közel 200 előadást ért meg.

Ugyanebben az évben honosodott meg nálunk Verdi művészete is. A *Nabukodonozor*-ban Füredi Mihály, az *Ernani*-ban rajta kívül Wolf és Hollósy Kornélia biztosította a hódító sikert. Schodelné is Verdi *Macbeth*-jében nyújtotta utolsó nagy művészi teljesítményét.

Az elnyomatás korában Verdi megmaradt az olasz opera főképviselőjének. Ráday hamarosan színrehozta a *Traviátá*-t, Radnótfáy az *Álarcosbál*-t. A *Rigoletto* (1852) Füredi és Hollósy Kornélia (Gilda) előadásában kezdte meg nálunk diadalútját. A *Troubadour* (1854) Leonoráját Lesniewska Lujza énekelte először.

A kiegyezést követő időszakban az olasz opera egyre jobban tért veszt a francia és német zeneművekkel szemben. Verdi tartja csak továbbra is megingathatatlanul fényes rangját két nagyszerű új bemutatóval, a Don Carlos-szal és az Aida-val.

1884. június 30-án volt az utolsó előadás a Nemzeti Színházban az énekes színpad szétválása előtt. Ugyanez az olasz opera szerepelt a műsoron, mint az első opera-est alkalmával. A Sevillai borbély Rosinájában Risley Lélia búcsúzott el a halhatatlan deszkáktól.

Ha most ki akarjuk domborítani a Nemzeti Színházban előadott olasz darabok jelentőségét, számszerű adatok is rendelkezésünkre állanak. Németh Antal a centenarium évét megelőzőleg 26 színműíró 34 darabját tartotta számon, amelyek 368 színházi est műsorát töltötték ki. Ehhez hozzá kell számítanunk 2431 operaelőadást. Sokkal többet mond e nagy számnál az a megállapítás, hogy az első magyar opera, Erkel Ferenc *Hunyadi László*-ja is az olasz zeneművészet termékeny talajából sarjadt ki. Rédey Ferenc szavait idézve : «Az olasz iskola modorában itt a magyar géniusz lelt önmagára».

A fővárosi magyar színjátszás közel ötvenéves első szakát bízvást a Nemzeti Színház bölcsőkorának tekinthetjük. Erre 16 olasz darab (köztük 4 opera) esik 77 előadással. Az áttekintett másfélszáz esztendő során így mindent összevéve 2866 ízben szólt az olasz géniusz a magyar közönséghez a Nemzeti Színház, és az azt megelőző fővárosi magyar színpad közvetítésével.

Az olasz színdarab és színművészet időnként számottevő tényező volt a magyar színjátszás fejlődésében. Napjainkban is méltó hely illeti meg színházaink műsorában és művészi törekvéseiben. A magyar közönség ma sem marad adósa színigazgatóink, színészeink és íróink fáradozásának, amint ezt a Goldoni-előadásoknak a Nemzeti Színházban³⁹ és a rádióban való felújítása, vagy Pütkösti Andor művészi vállalkozásainak (Gozzi : *L'Amore delli tre melarance*, Pirandello : *Enrico IV.*) nagy közönségsikere bizonyítja.

SZABÓ MIHÁLY

³⁹ LADISLAO PÁLINKÁS id. m. u. o.